

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie

Rijkema, B.R.

Citation

Rijkema, B. R. (2015, December 12). *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/37029>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/37029>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/37029> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Rijpkema, Bastiaan Riemer

Title: Weerbare democratie : de grenzen van democratische tolerantie

Issue Date: 2015-12-15

Uitleiding

Popper en Marcuse

In 1971 probeerde een Duitse omroep een confrontatie te organiseren tussen de ‘grand old men’ van twee invloedrijke filosofische stromingen: Karl Popper en Herbert Marcuse.⁹⁸⁸ Een confrontatie tussen sociale hervorming en sociale revolutie. Marcuse had wereldwijde bekendheid verworven als de theoreticus van het internationaal links protest.⁹⁸⁹ Een van zijn bekende stellingen was dat studenten bij de sociale revolutie een cruciale rol vervullen. Ze functioneren als ‘katalysator’, als ‘voorbereider van de revolutionaire beweging’.⁹⁹⁰ Aan de universiteit worden de ‘kaders’ voor de maatschappij van later gevormd. De ontwikkeling van het ‘kritische denken’ op die plaatsen is daarom van doorslaggevend belang.⁹⁹¹ Een echo daarvan horen we nog in hedendaagse studentenprotesten. In het verleden hadden Popper en Marcuse elkaar slechts vluchtig ontmoet, maar nooit met elkaar gediscussieerd.⁹⁹² Ook ditmaal kwam een ontmoeting niet tot stand. De interviewer heeft daarom beiden thuis opgezocht en hun antwoorden gebundeld.

Deze confrontatie *by proxy* zou zich natuurlijk onvermijdelijk toespitsen op de vraag of, omwille van sociale vooruitgang, een gewelddadige revolutie gerechtvaardigd kan zijn. Precies dat twistpunt verdeelde ook de SDAP in het interbellum. George van den Bergh nam in die discussie een helder standpunt in. En in zijn oratie bekritiseerde hij in scherpe bewoordingen een proefschrift waarin partijgenoot Van den Tempel verdedigde dat zo’n socialistische revolutie, onder omstandigheden, toch wel gerechtvaardigd kan zijn. Zo zette Van den Bergh, met onder anderen ook Bonger, de SDAP ferm op het pad van de democratie en kon er een begin worden gemaakt met het herstel van vertrouwen na ‘Troelstra’s vergissing’. Democratie zou altijd het doel moeten zijn, ook voor socialisten.

Voor Marcuse is er in dezen echter geen twijfel: aan de onderdrukking in de ‘laatkapitalistische maatschappij’ kan uitsluitend een einde worden gemaakt door

⁹⁸⁸ Franz Stark, ‘Woord na’, p. 43-47 (43), in: Marcuse & Popper 1971.

⁹⁸⁹ Stark 1971, p. 43.

⁹⁹⁰ Marcuse & Popper 1971, p. 17.

⁹⁹¹ Marcuse & Popper 1971, p. 18.

⁹⁹² Stark 1971, p. 43.

een radicale verandering van die maatschappij – revolutie dus.⁹⁹³ Ook geweld rekent Marcuse daarbij, zij het in bedekte termen, tot de mogelijkheden.⁹⁹⁴ Popper vindt die opvatting, als het om vermeende onderdrukking gaat, ‘mateloos overdreven’, en gezien de impliciete legitimatie van geweld waarschijnlijk ook gevaarlijk.⁹⁹⁵ Aan het einde van het gesprek legt de interviewer het Popper toch nog eens voor:

“Tot besluit, professor, nog één keer principieel: revolutie, dus: wat wij als het betere hebben leren kennen met geweld doorvoeren, is voor u ondenkbaar?”⁹⁹⁶

Popper laat zich ook nu niet verleiden. Ook al ‘kennen’ we het betere, in een democratie is revolutie uitgesloten.⁹⁹⁷ Democratie biedt de mogelijkheid tot verandering langs geweldloze weg.⁹⁹⁸ En de geweldloze weg is te allen tijde te verkiezen boven de gewelddadige. Ten eerste omdat ‘revolutionaire idealen en de dragers daarvan’ vrijwel altijd ten prooi vallen aan zo’n revolutie.⁹⁹⁹ De Engelse revolutie baarde Cromwell, de Franse revolutie Robespierre en Napoleon, de Russische mondde uit in Stalin.¹⁰⁰⁰ Ten tweede hebben geweldloze, democratische veranderingen het voordeel dat ze plaatsvinden in een ‘atmosfeer’ van openbare kritiek: ‘zij stellen ons in staat alert te zijn op niet gewilde en niet gewenste gevolgen van onze maatregelen en daarin tijdig verandering aan te brengen, wanneer zich zulke gevolgen gaan aandienen’.¹⁰⁰¹ Democratie biedt daarmee, aldus Popper, een kader dat voortdurende hervorming mogelijk maakt. Daar kan geen radicale

⁹⁹³ Marcuse & Popper 1971, p. 5 en 19.

⁹⁹⁴ Marcuse & Popper 1971, p. 21, Marcuse: ‘Kijk, ik vind, dat dit probleem (geweld tegen het heersende systeem, BR) niet in een voor ieder bestemd televisie-gesprek aan de orde kan worden gesteld, maar alleen met de betrokkenen en binnen de kring van diegenen die meedoen en afgestemd op bepaalde situaties. Over het probleem van het geweld in het algemeen kan ik alleen maar herhalen, wat ik al gezegd heb, dat in de bestaande maatschappij het geweld in gewoonweg ontzaglijke mate is geïnstitutionaliseerd, en het kernprobleem is in eerste instantie, van wie het geweld uitgaat. Ik denk, dat men in ieder geval in de periode van beginnende tegenrevolutie kan zeggen, dat het geweld in eerste instantie uitgaat van de bestaande maatschappij en dat in dit opzicht de oppositie voor het probleem van het tegengeweld, het geweld van de verdediging staat, maar beslist niet het geweld van agressie.’

⁹⁹⁵ Zie Marcuse & Popper 1971, p. 23-24 (ten aanzien van de vermeende onderdrukking) en p. 28 (ten aanzien van het geweld).

⁹⁹⁶ Marcuse & Popper 1971, p. 40.

⁹⁹⁷ Dat we het betere in *objectieve* zin zouden kunnen kennen, zou Popper overigens ook bestrijden, zie Marcuse & Popper 1971, p. 35. Zie daarover in meer detail de bespreking van Van den Tempels *Democratische vrijheid en socialistisch recht* in hoofdstuk 1.

⁹⁹⁸ Marcuse & Popper 1971, p. 40.

⁹⁹⁹ Marcuse & Popper 1971, p. 40, zie ook p. 28.

¹⁰⁰⁰ Marcuse & Popper 1971, p. 40.

¹⁰⁰¹ Marcuse & Popper 1971, p. 40.

omverwerping van de democratie tegenop.¹⁰⁰² Zij die de democratie omverwerpen zijn niet alleen schuldig aan de slachtoffers van de revolutie, maar meer nog aan het vernietigen van het kader waarbinnen het bestrijden van ‘sociale wantoestanden’ mogelijk is.¹⁰⁰³

Hier komt het denken van Popper en Van den Bergh samen. Niet alleen verzette Van den Bergh zich in de jaren dertig al tegen marxistische *shortcuts* naar een socialistische heilstaat, hij vroeg daarbij ook aandacht voor een unieke kwaliteit van democratie, namelijk dat besluiten herroepelijk zijn. Democratie biedt het raamwerk voor de voortdurende verbetering – het kader waar Popper over spreekt. Op elk besluit in een democratie kunnen we terugkomen. Dat geldt alleen niet voor het besluit om het hele raamwerk overboord te zetten; de geïnstitutionaliseerde zelfcorrectie gaat dan definitief verloren en is niet meer langs democratische weg te herstellen. Dat rechtvaardigt verzet tegen degenen die het einde van de democratie nastreven. Het is het begin van de weerbare democratietheorie die in dit boek ‘democratie als zelfcorrectie’ is genoemd. Democratie is op je schreden kunnen terugkeren.

De theorie van democratie als zelfcorrectie

Democratie als zelfcorrectie probeert een coherente theorie te bieden voor het weren van extremisten. De rechtvaardiging voor optreden tegen antidemocraten wordt gezocht in de bescherming van het zelfcorrigerende vermogen van de democratie, een unieke eigenschap van democratie waar Van den Bergh in 1936 op wees. Een democratie wordt, meer nog dan door waardenneutraliteit of grondrechtenbescherming, gekenmerkt door haar vermogen tot zelfcorrectie: de permanente herroepelijkheid van *alle* besluiten. Het volk bestuurt zichzelf door middel van voortdurende zelfcorrectie. Na kritiek, onverwachte gevolgen of onvoorziene omstandigheden kan gekozen beleid altijd worden aangepast. Democratie bevat daar als geen ander systeem de waarborgen voor. Ze nodigt kritiek uit, moedigt diversiteit van meningen aan. Het is, in de termen van Popper, de staatsvorm die de wetenschappelijke methode het dichtst benadert. En het is niet onwaarschijnlijk dat dit bijdraagt aan, of zelfs doorslaggevend is voor, haar succes – in termen van levensstandaarden bijvoorbeeld. Wanneer het

¹⁰⁰² Marcuse & Popper 1971, p. 40. Elders in het interview benadrukt Popper zijn definitie van democratie zoals we die ook eerder zagen, namelijk: de mogelijkheid tot geweldloze machtswisselingen, zie Marcuse & Popper, p. 27.

¹⁰⁰³ Marcuse & Popper 1971, p. 28.

zelfcorrigerende vermogen dreigt te worden aangetast, mag de democratie zich verweren.

Deze rechtvaardiging voor ingrijpen gaat uit van een gevestigde democratie. Oftewel: het is niet inconsequent wanneer een democratie optreedt tegen antidemocratische partijen, ze pleegt geen verraad aan haar beginselen. Dat is een beperkte claim: het is geen rechtvaardiging voor de *vestiging* van een democratie, de strijd voor een democratie binnen een antidemocratische staat, of anders gezegd: een democratische revolutie. Daarmee blijft democratie als zelfcorrectie gevrijwaard van betwistbare (natuurrechtelijke) principes die nodig zijn om zo'n *buiten* de democratie gelegen rechtvaardiging te funderen. Democratie als zelfcorrectie stelt alleen de vraag: moet een bestaande democratie antidemocratische krachten tolereren? Het antwoord is nee.

Het zelfcorrigerende vermogen van de democratie wordt gedragen door drie beginselen: die van evaluatie, politieke concurrentie en vrije meningsuiting. Zonder deze beginselen is er geen zelfbestuur door middel van zelfcorrectie, en daarmee geen democratie. Het beginsel van *evaluatie* wordt gewaarborgd door actief kiesrecht en vrije, geheime en periodieke verkiezingen (in termen van de Nederlandse Grondwet: art. 4, 50, 52 en 53 GW). Het zorgt ervoor dat, met een zekere regelmaat, een gedwongen evaluatie van beleid plaatsvindt. Het is daarmee een sanctie op weinig responsieve bewindspersonen. Als ze hun beleid niet stroomlijnen met de nieuw ontstane prioriteiten en kennis kunnen ze worden weggestemd. Zo wordt gewaarborgd dat het proces van zelfcorrectie steeds voort zal gaan. *Politieke concurrentie* wordt mogelijk gemaakt door passief kiesrecht en de vrijheid van vereniging (art. 4 en art. 8). Een beginsel van evaluatie is natuurlijk een wassen neus als er geen alternatieven zijn voor weinig responsieve bewindspersonen. Politieke concurrentie geeft daarmee inhoud aan het beginsel van evaluatie. Een gezonde politieke concurrentie zorgt er bovendien voor dat er – uit concurrentieoverwegingen – een veelheid aan beleidsalternatieven wordt uitgedacht. De *vrije meningsuiting* completeert het trio en wordt als zelfstandig grondrecht beschermd (art. 7). Alternatief beleid en kritiek op regeringsbeleid moet niet alleen uitgedacht worden, maar ook uitgedragen. Via de vrije meningsuiting kan een democratie uit een ongelooflijk reservoir aan ideeën putten, ondenkbaar in elk ander systeem. Elke burger wordt gezien als een potentiële bron van bruikbare alternatieven en kritiek.

Een reële bedreiging van deze beginselen hoeft een democratie niet te dulden. Dat levert een smalle verbodgrond op – in tegenstelling tot weerbare democratietheorieën die hun heil zoeken in de materiële democratieopvatting. Een materiële democratie, met het ineenschuiven van democratie en rechtsstaat, levert immers al snel een brede verbodgrond op: het aantal onaantastbare grondrechten wordt opgevoerd. We zagen het al in de eerste interpretatie van Van den Bergh: de beginselendemocratie. Niet alleen de democratische procedures worden beschermd, maar ook de vrijheid van geweten, gelijkheid voor de wet en godsdienstvrijheid. Onmiskkenbaar belangrijke waarden, maar het zorgt ervoor dat partijen te snel in aanmerking komen voor een verbod. Als de kern van de democratie (hier uitgelegd als zelfbestuur door middel van zelfcorrectie) niet in serieuze mate wordt aangetast, moeten antidemocratische partijen in het *debat* worden bestreden. Daarmee biedt de smalle definitie meteen de belangrijkste waarborg tegen misbruik. Dit is de basis van democratie als zelfcorrectie.

Een partijverbod is ontegenzeggelijk een zwaar middel in een democratie. Een tweede vraag is dan ook: wanneer mag het worden ingezet? Van den Bergh, Popper, Rawls en Kirshner denken hier in grote lijnen hetzelfde over. Een verbod is een serieuze inbreuk op democratie. Het brengt, in de termen van Kirshner, ‘democratische kosten’ met zich mee, *ook* bij een verbod op een splintergroepering. Aan Van den Bergh ontleenden we daarom al een *opportuniteitsprincipe*: ingrijpen mag, maar het hoeft niet. Binnen de theorie van democratie als zelfcorrectie ontstaat het recht om in te grijpen zodra een antidemocratische dreiging zich manifesteert; in beginsel is echter terughoudendheid geboden. Als stelregel kan worden gehanteerd: wachten tot het gevaar groter is dan de democratische kosten van een verbod. Dat is in ieder geval *niet* het moment wanneer de stemmen worden geteld en een antidemocratische partij of antidemocratische coalitie, met reeds een substantieel aantal zetels, kan doorstoten naar een meerderheid (grofweg: het scenario-FIS in Algerije). Het is ook *niet* het moment van oprichting van een antidemocratische partij (denk aan de zaak *United Communist Party of Turkey*). In het eerste geval is het te laat: het is de vraag of een verbod nog wel effect sorteert; in het tweede geval is het te vroeg en zijn de democratische kosten van een verbod waarschijnlijk hoger dan het gevaar van het laten voortbestaan van de partij. Uiteindelijk is het aan bewindspersonen om tussen deze uitersten een acceptabel moment te kiezen; vervolgens is het aan de rechter om hen daarop te controleren. Samen hebben ze de verantwoordelijkheid om de democratie te beschermen, maar

ook om de democratische kosten daarbij te minimaliseren. Democratie als zelfcorrectie wil de democratie beschermen zonder diezelfde democratie onnodig te beperken.

Dat brengt ons bij een andere kwestie waar een weerbare democratietheorie aandacht aan moet besteden: *procedurele waarborgen*. Ook Van den Bergh besteedde daar in zijn oratie al aandacht aan. Hoe zorg je ervoor dat de toepassing van een partijverbod zorgvuldig verloopt? Er zijn in ieder geval drie procedurele waarborgen mogelijk: rechterlijke controle, supranationaal toezicht en een a-politiek verbodsverzoekend orgaan. Allereerst komt het natuurlijk aan op een gemotiveerd, niet-politiek oordeel van een onafhankelijke rechter, die daarbij geholpen wordt door een juridisch hanteerbare, want smalle, verbodsgrond. Een rechtsgang in meerdere instanties is daarbij te verkiezen boven een Duits systeem met slechts één, niettemin gewichtig, hof dat zich uitspreekt over partijverboden. De jurisprudentie over partijverboden is vanwege het ingrijpende karakter (gelukkig) gering, maar tegelijkertijd kunnen over de concrete toepassing van zo'n ingrijpend middel heel verschillende juridische opinies bestaan. Het kan daarom geen kwaad als een instantie als de Hoge Raad in laatste instantie het oordeel velt, daarbij profiterende van de in eerdere instanties geproduceerde argumenten.

Een tweede waarborg is supranationaal democratietoezicht. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en de Europese Unie zorgen ervoor dat de toekomst van de weerbare democratie in belangrijke mate op Europees niveau ligt. Het EHRM treedt op als *last resort* voor verboden politieke partijen in de 47 lidstaten van de Raad van Europa. Daarbij vervult het een complexe rol. Het hof moet allereerst een democratieopvatting ontwikkelen die de democratische tradities in alle lidstaten omspannt, hoewel het verdrag daarbij natuurlijk het vertrekpunt is. Vervolgens moet het bij de toetsing aan die democratieopvatting rekening houden met de particulariteiten in de specifieke lidstaat in kwestie. Kan het EHRM bijvoorbeeld beoordelen in hoeverre een islamistische partij een bedreiging voor het secularisme in Turkije vormt en daarmee een bedreiging voor de democratie? Of in hoeverre de uitsluiting van een politicus in Letland wordt gerechtvaardigd door de transitie van communisme naar democratie? In de hier onderzochte zaken lijkt het EHRM een bedreven evenwichtskunstenaar en meet het zich een bescheiden doch kritische rol aan. Als de feiten helder zijn, deinst het er niet voor terug een streep te trekken (zoals in *United Communist Party of Turkey*); tegelijkertijd houdt het hof rekening met lokale omstandigheden en substitueert het zijn oordeel niet voor

dat van de lokale autoriteiten (zoals in de zaken *Refah*, *Batasuna* en *Zdanoka*). Hoewel democratie als zelfcorrectie in beginsel een zelfvoorzienend systeem biedt, kunnen misbruikgevoelige prille democratieën profiteren van de extra controle op misbruik die een supranationaal orgaan als het EHRM kan bieden.

Waar de rol van het EHRM complex is, kunnen we die van de Europese Unie het beste als paradoxaal zien. Enerzijds zien we een gestage toename van democratietoezicht. Dat gaat van de ad-hocsancties in de Haider-affaire tot, inmiddels, de ‘nucleaire optie’: als een lidstaat de democratie verwerpt, kunnen zijn lidmaatschapsrechten op basis van art. 7 VEU opgeschort worden. Dit zijn geen partijverboden en het is ook geen direct toezicht op het opleggen van partijverboden (zoals het EHRM) – het staat er (voorlopig nog) verder vanaf. Jan-Werner Müller bepleit echter dat het toezicht zou moeten worden aangescherpt. Hij betoogt dat de EU, in ieder geval deels, moet worden gezien als een naoorlogs instrument om de macht van meerderheden en parlementen in te perken, te verklaren uit de ‘lessen van Weimar’. Als dit een onderdeel van de EU-rationale is, kan het ons natuurlijk niet verwonderen dat de EU zich ook bekommert om nationale democratieën. Müller geeft daarbij tevens een principiële argument: via de Europese Raad beslist elke lidstaat, en dus in theorie ook een *ondemocratische* lidstaat, mee over de levens van alle Europese burgers. Hoewel deze trend onmiskenbaar is, zien we ook een ontwikkeling de andere kant op. Dat wil zeggen: nationale rechters die zich uit naam van de weerbare democratie menen te moeten verzetten tegen verdere Europese integratie. Verdere integratie wordt dan geacht de democratie te ondermijnen. Daarin loopt het Duitse Bundesverfassungsgericht voorop, gewapend met een Grondwet waarin de Duitse democratie eeuwig is vastgelegd. In een serie uitspraken, onder meer over de verdragen van Maastricht en Lissabon, en meer recent het Eurocrisis-obligatieopkoopprogramma, heeft het BVerfG zijn spierballen duidelijk laten zien. Zijn uitspraken zijn in de regel opmerkelijk fel bekritiseerd, maar een terugtrekkende beweging heeft het hof nog niet laten zien. Die terugtrekkende beweging kan alsnog ingezet worden naar aanleiding van de confrontatie met het Europees Hof van Justitie over het obligatieopkoopprogramma – maar, dan zijn er nog steeds 27 andere nationale rechters.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰⁴ Uiteraard hebben niet al deze rechters dezelfde toetsingsmogelijkheden als het Bundesverfassungsgericht.

Het ziet er dan ook niet naar uit dat snel duidelijk zal worden welke ontwikkeling de overhand krijgt binnen de EU. Maar met het EHRM en de EU zal de weerbare democratie ongetwijfeld steeds meer een Europese dimensie krijgen.

Dan de laatste waarborg: de aanwezigheid van enige afstand tussen de politiek en het orgaan dat een verbodsverzoek indient. In Nederland wordt zo'n verzoek ingediend door het Openbaar Ministerie. Natuurlijk, ook hier is de afstand tot op zekere hoogte denkbeeldig. Uiteindelijk kan de politiek – het parlement en de regering – altijd haar zin doorzetten. Maar een op afstand geplaatst orgaan heeft, in eerste instantie, wel de mogelijkheid tot een eigen oordeel te komen. Dit krachterspel kan het potentieel politieke karakter van een verbodsprocedure verzachten. Het Duitse model, waarin onder meer de regering en het parlement zo'n verzoek kunnen indienen, is daarom vanwege het extra politieke accent onwenselijk.

Verboden partijen hebben meer dan eens de neiging een soort Houdini-truc uit te voeren. Het beste voorbeeld is misschien wel de Tsjechische Arbeiderspartij: de opvolgerpartij stond al klaar; leden en het bestuur hoefden alleen nog in te stappen.¹⁰⁰⁵ Maar ook andere problemen kunnen de effectiviteit van een verbod frustreren. Om dat te voorkomen kunnen we drie vuistregels formuleren ten aanzien van de vormgeving van partijverboden: 1) een verbod moet *echt* een verbod zijn, 2) 'opvolgerpartijen' moeten strafbaar zijn, en 3) 'verboden' parlementariërs moeten hun zetel verliezen, of het moet op z'n minst tot zetelverlies leiden wanneer de parlementariër werkt aan heroprichting van de verboden partij. Ten aanzien van het eerste punt: deelname aan verkiezingen als partij moet onmogelijk zijn en de voortzetting van de partij moet strafbaar zijn. Dat zijn de minimale gevolgen die nodig zijn om van een verbod te kunnen spreken. Het tweede punt betekent dat partijen die zich voordoen als nieuwe partij maar eigenlijk een voortzetting zijn van de oude partij, onder hetzelfde verbod moeten vallen. Meewerken aan de heroprichting moet dan strafbaar zijn. Ten aanzien van het derde punt, de 'verboden parlementariërs', strijden het 'de rit uitzitten'- en het 'consequent zijn'-perspectief om voorrang. In democratieën (zoals de Nederlandse) die zich sterk baseren op het vrije mandaat van de gekozen parlementariër vormt zetelverlies bij een partijverbod een wel heel fundamentele systeemwijziging. In Duitsland, waar partijen een grondwettelijk erkende positie hebben als 'medevormer' van de volkswil, en ook in Turkije, wordt zetelverlies gezien als een

¹⁰⁰⁵ Zie Mares 2012a, p. 45.

logisch gevolg van een partijverbod. Parlementariërs kunnen anders alsnog het parlementaire platform misbruiken voor hun antidemocratische doelen. Er valt veel te zeggen voor de Duitse en Turkse opvatting. De ondergrens zou echter moeten zijn: meewerken aan de voortzetting van de verboden partij – dat zou moeten leiden tot zetelverlies. Zo wordt de grens naar het verleden toe duidelijk gemarkeerd, een voorwaarde voor de ‘tweede kans’ als parlementariër. Ten aanzien van een kleine splintergroep komt dit misschien over als een marginale kwestie zonder grote, praktische consequenties; dat wordt anders als we ons verplaatsen in het Turks Constitutioneel Hof dat moest beslissen wat er zou gebeuren met de zetels van de grootste partij uit het parlement: de 158 (van de 450) zetels van Refah.

Over de uiteindelijke feitelijke effecten op antidemocratische organisaties heeft een wetgever niet zo veel te zeggen. Hij kan slechts z’n oor te luisteren leggen bij empirisch onderzoek. Dat laat zien dat de traditionele bezwaren tegen partijverboden (‘ineffectief’ of ‘contraproductief’) niet zonder meer stand kunnen houden, én dat er succesverhalen zijn. De partijen die de plaats innamen van Refah (Turkije) en Vlaams Blok (België) zijn minder antidemocratisch en na het verbod op Batasuna in Spanje zette de partijleider een eerste traject in de richting van vrede in; de studie van de Britse politicoloog Tim Bale laat dit goed zien. Politicologisch onderzoek laat verder zien dat de effectiviteit kan worden vergroot door de ‘tweede kans’ voor oud-partijleden reëler te maken. Het stigma van lidmaatschap van, in Nederland met name extreemrechtse, antidemocratische groeperingen belemmert herintreding in de maatschappij en uittreding uit het oude partijmilieu. Uitgangspunt van zo’n inclusieve benadering is dat de partij of groepering wordt verboden, maar dat de voormalige leden juist worden omarmd. Daarbij moet bovendien voorkomen worden dat het stigma zich uitstrekt tot de politieke thema’s waarmee de verboden partij zich bezighield. Dat vermindert niet alleen de ‘democratische kosten’ (de belangen krijgen, ondanks het partijverbod, alsnog hun politieke vertaling), maar het verkleint ook de voedingsbodem voor de heroprichting van de verboden partij.

Dat zijn de hoofdlijnen van de hier ontwikkelde weerbare democratietheorie: democratie als zelfcorrectie. De theorie rust op vier pijlers die elke weerbare democratietheorie in ieder geval zou moeten bevatten: de *rechtvaardiging*, een *verbodsgrond*, *procedurele waarborgen* en aandacht voor de *vormgeving*, en dus de gevolgen, van partijverboden.

Elke democratie – hoe procedureel of formeel ook in theorie – beschikt uiteindelijk over mechanismen om zichzelf te beschermen.¹⁰⁰⁶ Dat geldt evenzeer voor de procedurele Amerikaanse democratie als voor de zeer materiële Duitse democratie. De gedachte dat de weerbare democratie vooral een Europees¹⁰⁰⁷ of zelfs exclusief Duits probleem zou zijn,¹⁰⁰⁸ getuigt daarom van een onjuiste taxatie van de werkelijkheid. Antidemocratische partijen worden verboden, of op andere wijze uitgesloten. Met als voordeel dat dit in een weerbare democratie in de openbaarheid gebeurt en daarom expliciet gerechtvaardigd moet worden. De vraag is hoe. Daarop geeft democratie als zelfcorrectie een antwoord.

¹⁰⁰⁶ Zie Bligh 2008, p. 1440: 'Ultimately, the lesson may be that every democracy, whatever its free speech ethos, has to develop defense mechanisms that protect it from forces of anti-liberalism and intolerance. These mechanisms may be explicit and direct or implicit and unacknowledged. Whatever the case, the existence of these barriers should be recognized and their justifications and effects should be examined.' Zie ook Issacharoff 2007, p. 1467.

¹⁰⁰⁷ Zie bijvoorbeeld Holmes 2006, p. 589

¹⁰⁰⁸ Zie daarover Müller 2012, p. 536, en Thiel 2009a, p. 3.